

HARBORD MİSYONU NASIL ORTAYA ÇIKTI ?

FAHİR ARMAOĞLU

Bilindiği gibi, Millî Mücadele tarihimizin önemli olaylarından biri de, Amerikalı General *James G. Harbord*'ın, "Ermenistan mandası" konusunda, 46 kişilik heyeti ile Doğu Anadolu ve Kafkasya'da yaptığı inceleme gezisi sırasında, 22 Eylül 1919 günü Sivas'ta, Atatürk ile yaptığı 2-3 saatlik görüşmedir.

Atatürk-Harbord görüşmesi konusunda bizde yapılan ilk derinlemesine inceleme, Rahmetli *Dr. Fethi Tevetoğlu*'nun *Türk Kültürü* Dergisi'nin 1969 Şubat, Mart, Haziran ve Temmuz sayılarında yayınladığı dört dizilik makalelerdir¹. Orijinal ve ilginç bir inceleme olan bu makalelerin birincisinde, Rahmetli Tevetoğlu, Harbord Misyonu'nun "Amerikan Senatosu kararı ve A.B.D. Başkanı Wilson'ın emriyle" gönderildiğini söylerken², aynı birinci makalesinin sonunda da, "*Ermeni meselesi hakkında bu heyetin vereceği rapor üzerine daha isabetli bir karar alınması ve hareket olunması Senato'ca kabul olundu*" demektedir³. Rahmetli Tevetoğlu, konuyu Amerika'da yani yerinde incelemiş olduğu halde, Senato'nun bu kararı için herhangi bir kaynak göstermemiştir.

Diğer taraftan, Dr. Tevetoğlu'nun birinci makalesine baktığımız zaman, General Harbord misyonunun Sivas'a gelmesinde, Sivas Kongresi'nin 9 Eylül 1919 günü Amerikan Senatosu'na gönderdiği ve bir inceleme heyetinin gönderilmesinin istendiği telgrafın⁴, açıkça ifade edilmemekle birlikte, etkili olduğu izlenimi verilmektedir.

Önce şunu belirtelim ki, 9 Eylül telgrafında belirtilen inceleme isteğinin niteliği ile, biraz aşağıda göreceğimiz üzere, Harbord Misyonu'nun gönderilme amacı ve inceleme konusu arasında hiç bir bağlantı yoktur.

¹ Bu makaleler için bak. : Dr. Fethi Tevetoğlu, *Mustafa Kemal Paşa - General Harbord Görüşmesi, I, Türk Kültürü*, Yıl VII, Sayı 76, Şubat 1969, s. 257-267; Sayı 77, Mart 1969, s. 321-334; Sayı 80, Haziran 1969, s. 525-545; Sayı 81, Temmuz 1969, s. 589-603.

² Bak.: Birinci makale, s. 257.

³ Aynı makale, s. 266.

⁴ Telgrafın metni : aynı makale, s. 262-263; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, Vol. II, Washington, D.C., Government Printing Office, 1934, State Department Publication No. 889, p. 888-889.

İkinci olarak, General Harbord'ın Sivas'a gelmesinde, Sivas Kongresi'nin 9 Eylül telgrafının etken olduğunu kabul etmek, şu sebepten mümkün olmamaktadır: 9 Eylül telgrafi ile 22 Eylül 1919'da Atatürk-Harbord görüşmesinin arasında 13 günlük bir zaman aralığı vardır. Amerikan Kongresi'nin çalışma prosedürü bakımından, Senato'nun bu telgraf üzerine toplanıp, müzakere edip, karar almasının kaç gün süreceğini hesaplamak güç olmasa gerek. Kaldı ki, bu sırada Amerikan yönetiminde, Kongre çevrelerinde ve kamuoyunda Türkiye hakkında egemen olan havayı da gözönüne alınca, Anadolu'dan gelen böyle bir isteğe, Senato'nun ne derece ilgi göstereceğini de hesaba katmak gerek.

Bütün bunlardan başka, General Harbord'un, meşhur raporunda, Paris'ten Sivas'a gelişine ait açıklamalarını da gözönüne almak gerekmektedir. Harbord, Avrupa'daki Amerikan Kuvvetlerinin Kurmay Başkanı'dır ve Paris'te bulunmaktadır. Fransa'dan İstanbul'a bir Amerikan savaş gemisiyle gelmiştir. İstanbul'dan trenle Adana'ya gelmiştir. Çünkü Adana Ermeni sorununun bir parçasıdır. Adana'da, Mersin ve Tarsus civarında yapılan incelemelerle iki gün geçirilmiştir. Ondan sonra trenle, Halep üzerinden Mardin'e gidilmiştir. Anlaşıldığına göre, Harbord ve heyetin bir kısım üyeleri, Adana'dan araba ile Ulukışla üzerinden Sivas'a gitmişlerdir. Hal böyle olunca, Sivas Kongresi'nin 9 Eylül telgrafi ile Harbord'ın Sivas'a gelmesi arasında etkin ve mantıklı bir bağ kurmak mümkün olmamaktadır.

Paris Barış Konferansı'na ait ve özellikle Konferans'ta Ermeni Sorunu'nun ne şekilde ele alınıp, konunun ne şekilde geliştiğine dair Amerikan belgelerine baktığımızda, Harbord Misyonu'nun da ne sebeple ve nasıl ortaya çıktığını kolaylıkla görmekteyiz.

Olayın başlangıcını 1918 Kasımı'na kadar götürmek gerekmektedir. Bir yandan 1915-1918 arasında, Kafkas Cephesi dediğimiz Doğu Anadolu'daki muharebeler dolayısıyla, Ermenistan'daki halka yardım için, Anadolu'da bir süredir faaliyet gösteren, *Ermenistan ve Suriye'ye Yardım Amerikan Komitesi* adlı bir dernek, 1918 Kasımı'nda Amerikan hükümetine başvurup, Ermenistan halkına, bir gemi dolusu yiyecek, giyecek, tarım âletleri ve tohumluk ile, 300 doktor, ilaç ve tıbbî malzeme gönderilmesini istemiş ve Amerikan hükümeti de bu isteği kabul ederek, geminin Çanakkale Boğazı'ndan geçip yükünü Ermenistan'ın Karadeniz kıyısındaki bir limanına

boşaltacağı hakkında İngiltere ve Fransa'yı da durumdan haberdar etmiştir⁵. Sonradan bu gemilerin sayısı üçe çıkarılmıştır⁶.

Ermenilerin bu durumu, bütün 1919 yılı boyunca Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nı meşgul etmiş görünüyor. Bu arada Başkan Wilson da, Albay William N. Haskell'i Ermenistan Yüksek Komiserliği'ne tayin etmiştir. Haskell'in Yakın Doğu Yardım Komitesi'ne 1919 Kasım'ında bildirdiğine göre, yardıma muhtaç ve açlık tehlikesine maruz Ermenilerin sayısı 700-800 bini bulmaktaydı⁷.

1919 Haziran'ından itibaren "*Ermeniler*" veya "*Ermeni Mültecileri*" konusu Paris Barış Konferansı'nın gündemine girmeye başlamıştır. Zira, Charles Evans Hughes, Elihu Root, Henry Cabot Lodge, Charles W. Eliot gibi bir takım tanınmış Amerikalıların imzası ile 22 Haziran 1919'da Başkan Wilson'a gönderilen mesajda şu ifadeler yer almaktaydı: "*Şuna inanıyoruz ki, parti ve inanç farkı gözetmeksizin bütün Amerikan halkı, Ermeni halkının refahı ile derinden ilgilenmektedir ve bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasına intizar etmektedir... Barış Konferansı'nın Ermenistan'ın can çekişmesini durdurmak ve devamıza olan hizmet ve sadakatine karşılık vermek için gereken tedbirleri almayı ilk görev sayacağımızı ümit etmişük*". Şimdi ise durumun çok daha ivedi hale geldiğini belirten mesaj barışın yapılmasını beklemeksizin, gerek Amerika'nın tek başına, gerek Müttefiklerin hep birlikte Ermenilerin yardımına koşmasını istemekteydi⁸.

"*Hughes Committe*" denen, ünlü Amerikalıların Başkan'a gönderdikleri bu mesaj, Dışişleri Bakanlığı tarafından Paris'teki Amerikan Misyonu'na⁹ gönderilmiş ve ayrıca görüş istenmiştir. Amerikan Misyonu buna 3 Temmuz 1919'da, sivil ve asker uzmanlarca hazırlanan bir muhtırayı göndermek sure-

⁵ *Papers Relating... 19198*, p. 817, Dışişleri Bakanı Lansing'ten Londra Büyükelçisi Laughlin'e 20 Kasım 1918 günlü telgraf. Suriye'ye de yardım yapılmasının sebebi ise, 1915 göçünde Anadolu'dan ayrılan Ermenilerin büyük çoğunluğunun Suriye'de bulunmasıydı.

⁶ Bak.: *aynı kaynak*, p. 819, Washington'dan Londra'daki Amerikan Büyükelçiliğine 16 Ocak 1919 tarihli telgraf.

⁷ *Aynı kaynak*, p. 821, Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin Dışişleri Bakanına raporu (Raporun metni, p. 821-823).

⁸ *Aynı kaynak*, p. 824, Dışişleri Bakan Yardımcısından Barış Konferansı'ndaki Amerikan Misyonuna 28 Haziran 1919 tarihli telgraf.

⁹ Paris Barış Konferansı'ndaki Amerikan delegasyonu, Washington'a gönderdiği telgrafta genel olarak "American Mission" imzasını kullandığı için biz de "Amerikan Misyonu" deyimini tercih ettik.

tiyle cevap vermiştir. Muhturanın hazırlanmasına katkıda bulunanlardan biri de General Harbord idi¹⁰.

Muhturada¹¹ dikkati çeken başlıca noktalar şunlardı : Bugün Türkiye ve Suriye'de kalan ("surviving") Ermenilerin sayısı 2 milyon kadardır. Bunun 750.000 i "Türkiye Ermenistanı"ndaki evlerini terkeden mültecilerdir ve bunlar çoğunlukla Rusya Ermenistanı'nda bulunmaktadır. Dolayısıyla, yaşam sıkıntısının yoğun olduğu yer de, bu, *de facto Ermenistan Cumhuriyeti*'dir. Sıkıntının sebebi de, bunların topraklarının Türkler tarafından ele geçirilmiş ve köylerinin yakılıp yıkılmış olmasıdır. Bu mülteciler, oraların doğma büyüme halkıdır. Türk kuvvetleri ile, bir hayli miktardaki eşkiya, eski Ermeni bölgelerini ve Rusya ve Türkiye Ermenistanı arasındaki sınırı hâlâ işgal altında tutmaktadır. Amerikan Gıda İdaresi, Yakın Doğu Amerikan Yardım Komisyonu ve Kafkasya'daki İngiliz askerî makamları tarafından yapılan yardımlarla, açlık tehlikesi büyük ölçüde önlenmiştir. Fakat sorun, bu yardımlarla çözülemez. Çözüm, bunların eski evlerine iade edilmesi ve Türklerin de, işgal ettikleri yerlerden çıkarılmasındadır. Bütün askerî uzmanların ittifak ettikleri nokta, bu Ermenilere silâh ve malzeme verilse bile, bu halkın, Türklerin ve kendilerini çevreleyen Gürcülerin, v.s.nin muhalefetini kendi başlarına önleyemeyecekleridir. Yeni Ermenistan Devleti'ne verilmesi düşünülen bölgede, yaklaşık 5 milyon insan bulunacaktır. *Bu miktarın büyük kısmını Türkler, Kürtler ve diğer Hıristiyan olmayan unsurlar teşkil etmektedir.* Bu arazi dağlık olup ulaşım son derece güçtür. Ermenilere muhalif unsurları kontrol altında tutmak için, kuvvetli bir jandarma örgütü gerekecektir ki, Ermenistan'ın böyle bir kuvveti teşkil edebilmesi yılları alır. Yüzbinlerce Ermeniye eski yurtlarına iade etmek için de, en az 60.000 kişilik bir yabancı kuvvet gerekeceği gibi, Ermenistan'da güvenlik ve korumanın sağlanabilmesi için de ayrıca en az 30.000 kişilik bir kuvvete ihtiyaç vardır. Nihayet, Ermenistan'ın ekonomik bakımdan kendi kendine yeterli olabilmesi için de, *mandater* devletin en az 300 milyon dolar harcaması gerekecektir. Bunun dışında mandater devlet, bu bölgenin karışık ırkları arasında yüzyıllardan beri devam edegelen zıddiyet ve çatışmalarla da uğraşmayı göze almak zorunda kalacaktır. *Kısacası, sorun basit bir mülteciler sorunu değildir. Bu sebeple, sorunların ve tedbirlerin yerinde tesbiti için, bölgede tarafsız uzmanlar tarafından derinlemesine bir incelemenin yapılması gerekir.*

¹⁰ Bak.: *Papers Relating... 1919* Vol. II, p. 826.

¹¹ Muhturanın metni: *aynı kaynak*, p. 825-826, Misyon'dan Washington'a 3 Temmuz 1919 tarihli telgraf.

Bu muhtıranın altında imzası bulunan, resmî Amerikan Yardım Komisyonu Başkanı Herber Hoover da, Amerikan Misyona, kişisel görüşü olarak, bu bağımsız Ermenistan'ın ekonomik bakımdan, kendi kendine ayakta durabilmesi için, Ermenistan ile Mezopotamya'nın aynı *mandater devlet*'in yönetimine verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Böylece Ermenilerin "ticarî yeteneklerini" geliştirmek için bir alan sağlanmış olacaktır.

Görüldüğü gibi, Doğu Anadolumuzdan Ermenilere, azınlıkta oldukları toprakların verilmesi öngörülürken, bir de, ekonomik bakımdan sıkıntı çekmesinler diye, petrolün bulunduğu ve Türk ve Araplarla meskûn bereketli Mezopotamya'nın Ermenilerin ekonomik çıkarlarına tahsis edilmesi düşünülmekteydi. Tâbir câizse, bütün bunlar, yani bağımsız Ermenistan hâli, bir komedinin senaryosundan başka bir şey değildi.

Bu muhtıranın gönderilmesinden sonra Amerikan Misyonu, General Harbord ile, Ermenistan sorunu hakkında uzun bir görüşme yaparak, Harbord'ın tavsiyelerini almıştır. Harbord'a göre, Ermeni mültecilere yardım ayrı bir konuydu. Asıl sorun, bu mülteci Ermenilerin eski yerlerine, yurtlarına yerleştirilmesi ve ayrıca, bunların yerlerini yurtlarını işgal edenlerin, oralardan kovulmalarının ("expulsion of trespassers") sağlanmasıydı. Bunun için de iki şey gerekiyordu : Bir, "tedbirlerin" incelenmesi ve "gerekli kuvvetin" sağlanması; ikincisi de, Kongre'nin gerekli ödenek ile, "kuvvet"in kullanılması için yetki vermesi¹².

Amerikan Misyonu, bu sorunların dışında, bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması ile ilgili "*genel siyasal ve ekonomik*" soruları da incelemek üzere *General James G. Harbord*'ın görevlendirilmesini ve bu hususta kendi heyetini kendisinin seçmesi için yetki verilmesini Washington'a teklif etmiş ve Başkan Wilson da, 1 Ağustos 1919'da, General Harbord başkanlığında bir heyetin "Ermenistan'a gönderilmesi"ne onay vermiştir¹³.

Herbert Hoover'ın, yukarda belirttiğimiz, Ermenistan ile Mezopotamya'nın, aynı mandater devletin yönetimine verilmesine ait teklifinin arkasında yatan fikir, Irak'ın İngiltere'ye daha önceki anlaşmalarla bırakılmış olduğu ve ayrıca, İngiltere'nin bütün 19. yüzyıl boyunca Rusya'nın Kafkasya'daki varlığından "Hindistan Yolu" açısından endişe duyduğu ve

¹² *Papers Relating... 1919*, Vol. II. p. 826-827, Amerikan Misyondan Washington'a 5 Temmuz 1919 tarihli telgraf.

¹³ *Aynı kaynak*, p. 828, Dışişleri Bakanından Amerikan Misyona 1 Ağustos 1919 tarihli telgraf.

hatta bu sırada Kafkaslar'da İngiliz kuvvetleri de bulunduğu noktastndan hareket etmekteydi ve dolayısıyla, Ermenistan mandasının da İngiltere'ye verilmesi tabii idi. Bu düşüncedeki bir başka gerçek de, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni Sorunu'nun daha 19. Yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere tarafından kışkırtılması ve bunun da giderek bir İngiliz-Rus rekabetine dönüşmesiydi. Bütün bu hususların Amerika tarafından bilinmediğini sanmak saflık olur.

Ne var ki, Harbord Misyonu'nun gönderilmesi kararı üzerine İngiltere Amerika'yı bir süpriz karşısında bıraktı. İngiltere 15 Ağustos'tan itibaren Kafkaslar'daki kuvvetlerini Batum limanı üzerinden geri çekmeye başladı. Bu, Ermenistan Sorunu'nun yükünü Amerika'nın sırtına yüklenmesiydi. Bu sebeple, İngiliz kuvvetlerinin Kafkasya'dan çekilmemesi için Amerika çok çaba harcadıysa da, İngiltere'yi vazgeçiremedi¹⁴.

O kadar ki, Lord Curzon'ın imzası ile 19 Ağustos 1919'da Londra'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne verilen bir notada¹⁵, İngiltere Başbakanı Bonnar Law'ın Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Ermeni sorununun, "İngiltere'nin değil Amerika'nın sorunu olduğunu" söylediği, İngiltere'nin bu bölgede yani Kafkaslar'da artık kuvvet tutamayacağını vurguladığı belirtilerek, "Ermenistan'a bir Müttefik Komiserinin gönderilmesinden memnunun" dediği ilâve ediliyordu. İngiltere Başbakanına göre, Kafkaslar'da asker bulundurmanın masraflarını artık İngiltere sırtında taşıyamazdı. Bu bölgele-
rin gerektirdiği malî yükleri, Ermenistan halkı için kim "mandater" olacaksa veya olmak istiyorsa, o yüklenmeliydi.

Açıkça görülüyordu ki, İngiltere, Ermenistan sorununun bütün yükünü Amerika'nın sırtına transfer etmek kararındaydı. Bu ise, Amerika'yı ister istemez "Ermenistan Mandası" sorunu ile karşı karşıya bırakıyordu. Başka bir deyişle, şimdi General Harbord'ın görevi "Ermenistan mandası" ile ilgili hale gelmekteydi. Nitekim, Harbord Raporunun başlığında ve raporun "görev çerçevesi" ile ilgili kısmında "manda" ve "mandater" deyimleri geçmediği halde, raporun ileri sayfalarında, Amerika'nın ismi zikredilmeksizin, bir "mandater" in Ermenistan için yükleneceği askerî ve malî sorumluluklara ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir.

Bizim, konumuz bakımından belirtmek istediğimiz husus:

¹⁴ Bu konuda bak.: *aynı kaynak*, p. 828-833.

¹⁵ Notanın metni: *aynı kaynak*, p. 832-833.

1) Harbord Misyonu'nun temel görevinin, Amerika'nın Sivas Kongresi veya Anadolu'daki millî hareket ile herhangi bir şekilde ilgili olmadığını belirtmektir. Başka bir deyişle, General Harbord'ın Sivas'a gelip Atatürk'le görüşmesi, Amerikan Hükümeti'nin Millî harekete karşı sempatisinin bir ifadesi olmaktan çok uzaktır. Unutmamalı ki, Amerikan Hükümeti'nin düşündüğü bağımsız Ermenistan'a verilecek topraklarda o sırada, Türk Kuvvetleri egemendir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, General Harbord'ın kendisi, daha Temmuz 1919 başında, önemli sorunun Ermenilere verilecek topraklardaki Türklerin "kovulması" olduğunu söylemişti. Şimdi Harbord için söz konusu olan, Ermenilere verilecek topraklara egemen olan "Millî Kuvvetler" in ve onun liderinin durumunu kontrol etmektir. Yoksa Millî Mücadele'ye karşı bir Amerikan sempatisi söz konusu değildi.

Tabii, Harbord ile görüşmesinde Atatürk'ün General Harbord'ı etkilemesi ve hatta Harbord'ın Millî Harekete bundan sonra başka bir açı ile bakması, ayrı bir konudur.

2) İngiltere Başbakanı Bonnar Law'ın, Ağustos 1919'da Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Ermenistan'a bir "Müttefik Komiseri"nin yani General Harbord'ın gönderilmesinden memnuniyet ifade etmesinden, bu tarihte General Harbord'ın Anadolu'ya hareket ettiği anlaşılmaktadır. Böyle olunca, Sivas Kongresi'nin 9 Eylül 1919 tarihli telgrafının, Harbord Misyonu'nun Sivas'a gelmesinde önemli bir etken olarak değerlendirilmesi mümkün olmamaktadır.

3) Bütün bu gelişmeler içinde, Amerikan Senatosu'nun, Sivas Kongresi'nin 9 Eylül 1919 telgrafı ile harekete geçmesi de mümkün görülmemektedir. Çünkü General Harbord'ın "Ermenistan"a gönderilmesi Paris'teki Amerikan Misyonu tarafından 5 Temmuz 1919'da Başkan'a teklif edilmiş ve Başkan'ın da bunu onayladığı, Paris'teki Misyona 1 Ağustos'ta bildirilmiştir. Ve bu bildirim yapılırken, Senato'nun v.s.nin onayından hiç söz edilmeyip, sadece Başkan'ın onayından söz edilmiştir.

4) Nihayet, General Harbord, Amerika adına gönderilmiş ve Amerika adına görev yapması istenmiş değildir. General Harbord, Paris Barış Konferansı'ndaki "Müttefikler" adına gönderilmiş ve Müttefikler adına görevlendirilmiştir. Bunun içindir ki, General Harbord raporunun "*imzalı*" nüshasını Paris Barış Konferansı'na sunarken, "*imzasız*" bir nüshasını da Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na vermiştir. Eğer Amerikan Senatosu'nun bir kararı söz konusu olsaydı, bunun tamamen aksi olurdu.

